

**ВИКОРИСТАННЯ РАДЯНСЬКОЮ ВЛАДОЮ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ УСТАНОВ З
МЕТОЮ ПРОПАГАНДИ ТА АГІТАЦІЇ У 20-і рр. ХХ ст.**

На основі архівних матеріалів, історичної літератури, публікацій періодичних видань, у статті розглядаються особливості використання радянською владою культурно-освітніх установ з метою пропаганди, агітації та поширення ідей більшовицької партії у 1920-і рр.

Ключові слова: агітація, пропаганда, освітні установи, самоосвіта, бібліотека, музей.

У 20-і рр. ХХ ст. відбувалися значні зміни культурного життя, що мало на меті підпорядкувати повсякденне життя населення ідеолого-пропагандистським ідеям влади. У цей час проходили значні зміни усталених норм повсякденного життя. Широким масам поступово стала доступна велика кількість раніше недосяжних видів проведення вільного часу, які влада намагалася використати у своїх цілях.

Протягом останніх років вчені неодноразово зверталися до вивчення проблем соціально-культурної сфери в Україні у 20-і рр. ХХ ст. Серед них слід зазначити праці А.Михненка [1], котрий проаналізував стан культурно-освітніх установ у 1920-і рр. А. Бобровського [1] проаналізував державну ідеологію, яка впливала на соціокультурний розвиток міського населення, зокрема дослідник розкрив джерела впливу з боку влади на життєдіяльність суспільства. Особливу увагу дослідженню культурної політики більшовицької влади на початку 1920-х рр. приділив О.Кручек [3].

Спираючись на ці праці, автори намагалися узагальнити основні принципи використання більшовицькою владою культурно-освітніх установ з метою пропаганди та агітації в Україні у 20-і рр. ХХ ст. У дослідженні авторами введені до наукового обігу раніше неопубліковані і такі, що не використовувалися, архівні документи. Вони містять новий, невідомий досі фактичний матеріал.

У 1920-і рр. в Українське місто проникає новий культурний прогрес. Було оголошено війну з неписьменністю. Дорослі сотнями тисяч залучалися до навчання. Таким чином, в різних установах соціального виховання, професійної освіти та політпросвіти відбувалося широкого масштабу спеціалізація робітничої інтелігенції. При цьому, поступово пристосовуючись до мирних умов післявоєнного будівництва, методи робітничої освіти і викладання поступово поліпшувалися. Так, надзвичайно великою була культурно-просвітницька робота, що готувала у всіх галузях знання.

Перші партійно-урядові рішення були направлені на організацію системи освіти дорослого населення та залучення до навчання якомога більшої кількості дітей. Так, VIII з'їзд РКП(б) у березні 1919 р. ухвалив програму згідно якої в галузі народної освіти ставилися завдання: по-перше, ввести обов'язкову загальну політехнічну освіту для всіх дітей до 17 років; по-друге, створити сітку дошкільних закладів; по-третє, передбачалося здійснення принципів єдиної трудової школи вільною від релігійного впливу, з викладанням рідною мовою, з спільним навчанням дітей обох статей; по-четверте, передбачалася підготовка нових кадрів

працівників освіти, пройнятих ідеями комунізму; по-п'яте, держава мала всебічно допомагати самоосвіті саморозвитку робітників і селян [4].

Декрет РНК УСРР від 13 лютого 1921 р. «Про шкільну повинність працівників соціального виховання», проголошував, всіх працівників соціального виховання до 40 років включно, такими що підлягали шкільній повинності. Освітняни повинні були пройти 6-тимісячні курси, для засвоєння обов'язкового мінімуму політичної і педагогічної грамоти. Порушення освітньої повинності підлягало судовій відповідальності [5].

У Луганську до складу «ліквідаторів» не писемності рекомендувалося зараховувати усіх службовців, обслуговуючий персонал, робітників, які закінчили семирічку і чотирирічку. Списки мобілізованих на 6-ти місячні курси обов'язково обговорювалися на засіданнях меткомів за участі мобілізованих і затверджувалися на загальних зборах. Після цього жодні звільнення тих хто проходив курси не могли мати місця без дозволу райкому просвіти [6]. Ці заходи були покликані залучити до навчального процесу освітян, які пропагували ідеї більшовицької партії.

Неграмотність дорослого населення була справжньою перешкодою для органів пропаганди та агітації. У постанові РНК УСРР 21 травня 1921 р. говорилося, що усе населення віком від 8 до 50 р.: «... яке не уміє читати або писати, зобов'язане учитись письму на українській, російській або якій іншій мові, за бажанням учня»[7]. Для досягнення цієї мети Наркомосові і його місцевим органам надавалися широкі повноваження: по-перше, дозволялося притягати до навчання в порядку трудової повинності письменне населення; по-друге, використовувати Народні будинки, церкви, синагоги, каплиці, клуби, приватні будинки та інші приміщення. Важливим було і те, що для осіб які ухилялися від трудової повинності, а також перешкоджали освітньому процесу передбачалася карна відповідальність [8].

З метою боротьби з безграмотністю в Луганську у 1922 році було створено школу по ліквідації не писемності. Уже в 1926 р. на Луганщині працювало 355 шкіл з ліквідації неписьменності, 100 шкіл з ліквідації неписьменності серед підлітків, 651 загальноосвітня школа, де навчалось близько 77, 5 тис учнів[9].

Освітнянська галузь розглядалась більшовиками як знаряддя комуністичного виховання і перевиховання населення. Разом із тим, підкреслюється, що заклади освіти у першій половині 1920-тих рр. були не готові до виконання цієї ролі: старе учительство, дореволюційні підручники й методики, вплив Непу, релігійний світогляд стали на заваді реалізації виховних планів більшовиків. Дієвим засобом подолання негативних тенденцій стала комплексна система навчання, яка сприяла проникненню більшовицької політики у заклади освіти [10].

Важливу увагу влада приділяла самоосвіті населення. Проте на початку 1920-х рр. ще не було розроблено чітких програм щодо самоосвіти, провладні структури неодноразово наголошували на тому, що вони не мають досвіду в цьому питанні, і тому вона проходить мляво і неорганізовано. Проте уже у середині 1920-х років було створено програми занять, списки літератури тощо [11]. Головним завданням самоосвіти повинна була стати партпросвіта. Всі, хто міг працювати з літературою, повинні були займатися в гуртках політичної самоосвіти контроль над якими віддавався партійним організаціям [12].

У 1926 р. самоосвітня робота повинна була включати загальноосвітні, загальнополітичні, найважливіші загальні питання, пов'язані з практичною роботою робітника [13]. У цей час самоосвітня робота зводилась до вивчення політичних та практичних питань, про це свідчать заклики теоретиків самоосвіти. Так, А. Луначарський говорив що самоосвітою потрібно займатися для того, щоб створити з себе свідомого громадянина, здатного розбиратися в найгостріших питаннях внутрішньої і зовнішньої політики і питаннях господарства. Йому вторив О. Бухарін, говорячи, що “займатися самоосвітою потрібно для того, щоб отримати високу виробничу кваліфікацію і за можливістю приймати участь у господарчому ході справ і впливати на його долю” [14]. Тобто ціллю самоосвіти, з погляду влади, було самовдосконалення не заради розвитку свого внутрішнього світу, а заради більших успіхів у виробництві та сприйнятті ідей партії. Тому самоосвітні гуртки пропагували ідеї партії, а тому рекомендували читати літературу політичного змісту, відвідувати кіносеанси які носили пропагандистський характер і т. д.

Залучення до читання книг політичного характеру було важливою ланкою роботи влади серед робочої частини населення, втягнутої до громадського життя.

Бібліотеки робочих і комсомольських клубів, були заповнені агітаційною літературою. Але і в даному випадку вибір був невеликий. Звичайний набір пропонованої літератури включав промову Леніна на III з'їзді комсомолу, “Нариси по історії юнацького руху” Чичеріна, “Штурм віджилого світу” – скорочений варіант книги Дж. Ріда “Десять днів, які потрясли світ”, “Азбуку комунізму” М. Бухаріна і Є. Преображенського [15]. Крім того читачам пропонувалася антирелігійна література, передусім збірки “Комсомольське різдво” і “Комсомольська паска”. Вони притягали читачів легкістю викладу, великою кількістю жартівливого матеріалу, гасел і закликів.

З часом, під впливом нових побутових умов і практичних потреб робітники читали необхідну для роботи літературу виробничого і науково-технічного змісту. Більш за все у 1924 р. на пробудження читацьких інтересів вплинув запис до партії за ленінським закликом і пов'язане з цим політичне навчання.

У 1924 р. за книги політичного змісту бралися не тільки залучені до партійної роботи, але і безпартійні. Однак, чим вище була кваліфікація робітників, тим більше читали вони книг і газет і тим частіше зверталися до послуг бібліотек, тобто читали систематично, а не випадково. Це було пов'язано з тим, що висококваліфіковані робітники, як правило, в більшості були комуністами, а членство в партії зобов'язувало їх бути добре підкованими у суспільно-політичних справах.

Далі, чим більш робітник звикав до книги і знайомився з нею, тим більше вросла вона в його побут, і читання з необхідного навчання поступово перетворювалося на потребу. Це в такій же мірі відноситься до белетристики, як і до літератури політичної і науково-виробничої. Будучи спочатку лише епізодом, потім засобом підготовки до тієї або іншої роботи, книга перетворювалася з часом на звичку і навіть потребу [16].

Тому значна увага приділялася бібліотечній справі. Так у 1924 р. у луганській окрузі нараховувалось 13 міських бібліотек з фондом 142 445 книг. В цих бібліотеках було 8 892 постійних читачів, з яких художню літературу читали 47 %,

наукову та суспільствознавчу – 40 %, дитячу – 13 % [17]. Таким чином, найбільшою популярністю користувалася художня література.

Проте влада намагалася залучити більше читачів до пропагандистської політично спрямованої літератури. Так, у 1925 р. у Луганську відкрилася “Науково-комуністична бібліотека”, фонд якої складав 13500 книг, переважно з політичних питань, виданих за останні 3 роки. Кількість читачів щоденно не перевищувала 70 чоловік [18]. Одночасно до кінця 1920-х рр. робітники стали виявляти все менше цікавості до суспільно-політичної літератури. Взагалі представники підростаючого покоління робочого класу в 1920-і рр. не стали найактивнішими відвідувачами бібліотек. Причиною цього була як недостатня кількість книг в бібліотеках при робочих клубах, а також їх незадовільний стан [19].

У 1927 р. на бібліотеки продовжували покладати пропагандистські завдання. Так, у Луганську бібліотеки повинні були виконувати завдання воєнізації населення і пропаганди воєнних знань [20]. Художня література як і раіше ставиться владою на другорядний план. Так з таблиці, 1 видно, що частка художньої літератури, виданої в 1927-1928 рр. була чи не в двічі меншою за літературу соціально-економічну, яка була представлена переважно пропагандистськими збірками.

Таблиця 1

Характеристика літератури виданої у 1927-1928 роках за змістом [21]

	Українська		Російська		Інші мови		Разом	
	Назв	Друкованих аркушів	Назв	Друкованих аркушів	Назв	Друкованих аркушів	Назв	Друкованих аркушів
Соціально економічна	1136	5985	778	3560	71	307	1985	9851
Точні і прикладні знання	793	4324	1052	4468	79	361	1924	9153
Художня література	841	3803	329	1777	94	301	1264	5881
Інша	150	869	73	405	17	73	240	1346

Отже, на бібліотеки покладалися визначні завдання з пропаганди та агітації. Проте через заідеологізованість їхньої роботи вони не змогли залучити великої кількості читачів.

Важливу функцію з пропаганди радянської ідеології більшовицька влада покладала на кіно установи. Так, протягом 1920-1921 рр. Всеукраїнський кінокомітет значно поширив свій вплив, здійснюючи націоналізацію кінотеатрів, прокатних контор, знімальних павільйонів і тим створюючи матеріальну базу для розгортання державного виробництва повнометражних художніх фільмів. Одним з найсерйозніших його завдань було завоювання масового глядача, задовольнивши при цьому вимоги політорганів щодо агітаційно-пропагандистських функцій кіно.

Владні постанови наголошували на тому, що в кіно потрібно показувати не лише кінострічки, але й цікаві для пропаганди фотографії з відповідними написами. Надавалося право підприємцям збільшувати число номерів і вводити нові, але з неодмінною цензурою Наркомпросу і за умови збереження пропорції між розважальними картинами і картинами пропагандистського характеру під назвою

“З життя народів усіх країн”. Влада намагалась зацікавити промисловців у створенні і виробництві нових картин, а тому їм було надано широку ініціативу. Картини пропагандистського характеру перевірялись марксистами і літераторами, для того, аби пропаганда не досягала зворотних цілей [22].

Даючи вказівки Наркомпросу систематизувати кіносправу, владні структури намагалися передусім встановити контроль над кінематографією, щоб забезпечити у обстановці нової економічної політики максимальне використання екрану для пропаганди і агітації.

Модель функціонування радянського кіно виробництва у 20-і роки демонструвала процес підкорення кіно ідеям партії. В цей час співіснували як старі фільми, що несли в собі старі устої життя, так і кінематограф агітпропагандистський.

У Луганську в цей час працювало два кінотеатри “Світло і Знання” і “Червоний маяк”. Загалом в окрузі нараховувалось 60 кінотеатрів, переважно обладнаних в клубах [23].

Постанова ЦК ВКП(б) від 11 січня 1929 р. визначила кіно як один з головних напрямів культурної революції, тож до нього вимагалася посилена увага: “Загострення класової боротьби на ідеологічному фронті не може не викликати з боку дрібнобуржуазних угруповань намагання впливати на найголовніший підойм культурного піднесення і виховання мас. Завдання партії – посилити керівництво роботою кіно організацій і, забезпечуючи ідеологічну витриманість кінопродукції, рішуче боротись з проблемами пристосування радянського кіно до ідеології непролетарських верств” [24].

Важливими установами в плані пропаганди і агітації стали музеї. Так, у 20-і роки робота Луганського краєзнавчого музею, яка мала відповідати марксистсько-ленінським принципам, була повністю перебудована. В результаті чого відбулося значне скорочення відділу матеріальної культури і серйозне розширення гірничо-вугільного та історико-революційного відділів. На другий план відійшла багата історія краю, зменшилися площі залів для археології, етнографії, художнього відділу. Поряд з оригінальними цікавими експонатами з'явилися муляжі, художні малюнки, плакати, велика кількість діаграм, графіків, схем. Музей поступово перетворився на серйозну ідеологічну установу [25].

Провідну роль у доведенні до населення ідеології держави відводилася культурно-освітнім закладам – клубам. Основними напрямками культпросвітницької роботи в місті була пропаганда радянського способу життя. Однак низька кваліфікація працівників культосвітніх установ та незадовільне матеріальне забезпечення призводили до неефективності цих заходів.

Серед чинників, що перешкождали клубній роботі у 1925 р. був брак коштів та відсутність інструктивних вказівок про постановку роботи. Основними завданнями клубної роботи була проробка питань політичного життя, в тому числі червоного календаря [26]. Клуби проводили також антирелігійні кампанії, особливо під час свят церковного календаря. Всі гуртки мали приймати участь у цій кампанії. Так, у 1924 р. робочим клубам було доручено поставити п'єси “Небесна механіка”, “Бог батько, бог син і компанія” [27].

Клубна робота поділялась на масову і гурткову. Масові постановки стали основним видом роботи. Вони виховували в учасників колективістичні відносини.

Проте, робота клубів не завжди задовольняла потреби городян, особливо молоді. Концерти та інші заходи мало цікавили молодь, яка вважала за краще проводити час в інших місцях. Цьому сприяло і те, що приміщення клубів були погано пристосовані для такої роботи. Часто глядацька зала розташовувалась у невеликій кімнаті, яка не могла вмістити всіх бажаючих [28].

Проте, кількість членів клубів постійно зростала і, якщо у 1926 р. їх було 13 926 то у 1927 р. – 20 915, а в 1928 р. – 26 258. При клубах постійно працювали різноманітні гуртки, що забезпечувало сталий інтерес населення до участі у них [29].

Таким чином, аналізуючи викладене, можна стверджувати, що протягом 20-х рр. ХХ ст. більшовицька влада використовувала освітньо-культурні заклади для пропаганди і агітації своїх ідей. Зокрема цим завданням була підпорядкована освітня робота, діяльність шкіл, пунктів ліквідації не писемності та мало писемності. Позашкільна освітня робота взагалі зводилася до вивчення політичної літератури. Важливим моментом підвищення освітнього рівня населення було залучення до читання. Але через постійні вилучення художньої та ідеологічно ворожої літератури бібліотеки були переважно наповнені книгами і брошурами політичного характеру. Заідеологізованою була робота і кіно установ, невід'ємною частиною кіносеансів був показ кіно хронічки пропагандистського характеру. Через свою популярність кіно стало потужною зброєю пропаганди ідей партії. Великою популярністю серед населення користувалися клуби, оскільки тут знаходилися бібліотеки, діяли різноманітні гуртки, проводилися кіносеанси, лекції тощо. Проте всі заходи проходили цензуру, а тому були ідеологічно витримані.

Проведене дослідження показує, що подальше вивчення цієї проблеми потребує загального висвітлення не лише протягом 1920-х рр. але й протягом наступних років радянської влади.

Література

1. Михненко А.М. Актуальні питання розвитку соціально-культурної сфери Донбасу у другій половині 1920-х – 1930-і рр. / А.М. Михненко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Випуск XIV. – Запоріжжя: Просвіта, 2002. – С. 151-158.
2. Бобровський А.С. Концептуальні основи державної політики щодо соціокультурного розвитку міст донбасу в 20-х – 30-х рр. ХХ ст. / А.С. Бобровський // Історичні політологічні дослідження. – Донецьк, 2010.–№ 1-2(43-44).– С. 118-125.
3. Кручек О.А. Ідеологічне підґрунтя більшовицької культурної політики в Україні 1920-1923 рр. / О.А. Кручек // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця: Видавництво ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2009.– № 17.– С. 98-112.
4. Культурне будівництво в Українській РСР. Важливі рішення Комуністичної партії і радянського уряду 1917-1959 рр. / За ред. О. І. Євсєєва.—К.: Держполітвидав, 1959.— С. 38-39.
5. Там само. – С. 89.
6. Державний архів Луганської області (далі ДАЛО) Ф. Р-416, оп.1, спр 35, арк.25.
7. Культурне будівництво ... вказана праця. – С. 120.
8. Культурне будівництво ... вказана праця. – С. 121.
9. Бровченко І.Ю. Історія Луганського краю / І.Ю.Бровченко, А.О. Климов, К.І. Красильніков, В.І. Подов, В.Ф.Семистяга. - Луганськ: вид-во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2008 – 400 с. – С.57-58.

Випуск 35

10. Дояр Л. В. Становлення системи морально-політичного виховання в УСРР (1921-1925 рр.): автореф. дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.01 / Л. В. Дояр. – Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2006. – С. 14.
11. ДАЛО, Ф. Р-401, Оп. 1, Спр. № 671.– 66 арк. . – Арк. 19
12. ДАЛО, Ф. Р-401, Оп. 1, Спр. № 669. – 31 арк. – Арк 20.
13. ДАЛО, Ф. П-34, Оп. 1, Спр. № 279 – 416 арк. – Арк 45.
14. ДАЛО, Ф. Р-401 Оп. 1. Спр. № 674.– 164 арк. – Арк. 3
15. Лебина Н.Б. Повседневная жизнь советского города: Нормы и аномалии. 1920–1930 годы. / Н.Б. Лебина – СПб.: Журнал “Нева” – Издательско-торговый дом “Летний Сад”, 1999. – 320 с. – С. 242
16. Болотчева К.В. Культурні потреби робітників Радянської України у 20-ті роки ХХ ст. та форми дозвілля, ініційовані та контрольовані державою // За матеріалами Сьомої міжвузівської наукової конференції з актуальних питань вітчизняної, всесвітньої та історії держави і права.– 30 травня 2009р.– Луганськ, 2009.– С. 9.
17. Фонд Р-401 Оп. 1.Спр № 553 Інструкції плани і звіти про роботу політпросвітустанов, про ліквідацію неграмотності.– 9.01.1924–6.09.1925.– 574 арк. – Арк. 397.
18. Посвящение и культура / Луганська правда.– 1925.– № 256.– С. 5.
19. На городские темы / Луганская правда.–1926.– № 87.– С. 5.
20. Библиотека и военизация / Луганская правда.–1927.–№ 78.– С. 4.
21. ДАЛО, Ф. Р-1270 Оп. 1, Спр. № 3, – 89 арк. .
22. Жуков. Г. 3 минулого кіно на Україні / Г. Жуков.– К.: “Мистецтво”, 1965.– 290 с. – С. 78.
23. ДАЛО, Ф. П-34, Оп.1. Спр. № 1070. – 19 арк. – Арк. 14
24. Самойленко Т.І Українське кіно в умовах тоталітарного режиму / Т.І. Самойленко // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 129. Вип. 116. Історія. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – С. 32-38. С 34
25. ДАЛО, Ф. Р-401, Оп. 1, Спр. № 641.– 34 арк. – 13.
26. ДАЛО, Ф. П-34 Оп. 1, Спр. № 280.– 366 арк. – Арк 2
27. ДАЛО, Ф. Р-401 Оп. 1. Спр № 557.– 88 арк. – 31
28. Молодеж и клубные вечера / Луганская правда.–1927.– №77.– С. 5.
29. ДАЛО, Ф. П-3, Оп. 1, Спр. № 612 .– 8 арк. – арк 1.

Сердюк К.С. Использование советской властью культурно-просветительных учреждений с целью пропаганды и агитации в 20-е гг. XX в.

На основе архивных материалов, исторической литературы, публикаций периодических изданий, в статье рассматриваются особенности использования советской властью культурно-просветительных учреждений с целью пропаганды, агитации и распространения идей большевистской партии в 1920-е гг.

Ключевые слова: агитация, пропаганда, образовательные учреждения, самообразование, библиотека, музей.

Serdyuk K.S. Use by soviet power of cultural and educational establishments with the purpose of propaganda and agitation in 20th XX of century

On the basis of the archived materials, historical literature, publications of magazines, in the article the features of the use of cultural and educational establishments soviet power are examined with the aim of propaganda, agitation and distribution of ideas of bolshevist party in 1920 th

Keywords: agitation, propaganda, educational establishments, self-education, library, museum.

Рецензент: **Михайлюк В.П.**, док. істор. наук, професор.

Стаття подана
16.03.2012